

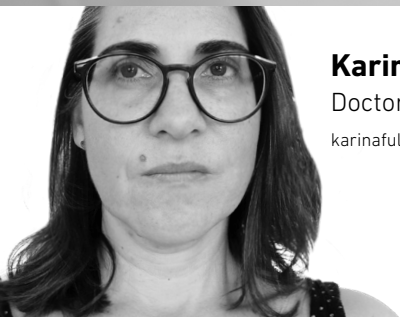

navegador

Un horitzó possible: debats i pràctiques sobre economia feminista

vista prèvia >

Cada cop més, l'economia feminista s'obre pas per ser una visió diferent al mantra capitalista sobre com haurien de funcionar les economies modernes. A partir de la idea de situar les cures al centre, hi ha diverses experiències arreu del món que avancen per construir una alternativa a les nostres formes actuals de produir i distribuir béns i serveis. Aquest article en recull algunes que mostren, bastides a partir de diferents iniciatives comunitàries.

Karina Fulladosa-Leal

Doctora en psicologia social

karinafulladosa@gmail.com

Introducció

Des de ja fa més d'una dècada l'economista Amaia Pérez Orozco (1977) ens planteja que assistim a una crisi global civilitzatòria, que va tenint diferents conseqüències, reptes i desafiaments d'acord amb els contextos geopolítics i les diferents relacions que es van generant al nord i el sud global.

En línies generals podem dir que les «crisis» de cures, econòmiques i ambientals es recolzen en una base comuna referent al model socioeconòmic imposat. Si parlem en termes del capital, un exemple és l'afebliment social dels no assalariats, que finalment ha estat i és la debilitat de tota la classe obrera respecte al capital.¹ Aquesta alhora es basa en gran part en processos de deslocalització d'empreses, estratègies que intenten reduir impostos, flexibilitat laboral, desorganització de la classe treballadora i reducció de salaris i precarització dels treballs en general, però sobretot aquesta precarització s'accentua en el col·lectiu de

1 PÉREZ OROZCO, «Cadenas globales de cuidados: preguntas para una crisis».

dones, dones migrants i dissidències. I a més a més, seguim assistint a una espoliació ferotge dels recursos naturals i territoris per part del nord global cap al sud global.

És per aquesta situació que es multipliquen les reflexions sobre la necessitat de canvis en el sistema socioeconòmic dominant, capitalista, racista i patriarcal.

En aquest article es vol visibilitzar i compartir experiències d'economia feminista que es donen fora de l'Estat espanyol, per promoure, compartir i donar a conèixer tant el marc interpretatiu, l'aposta política, com les pràctiques que s'estan fent endavant en resposta a l'economia hegemònica de mercat. Quan m'arriba la sol·licitud per elaborar aquest article divulgatiu encara em trobava a Montevideo, previ al 8M on vaig tenir l'oportunitat de conèixer de primera mà experiències diverses d'economia feminista i solidària. Escric des del sud en aquesta oportunitat, però també contaminada pel meu trànsit i experiència dins dels darrers onze anys amb el sindicat de treballadores de la llar i les cures Sindillar a Barcelona, on hem construït una

rica experiència autogestionada i de suport mutu dins dels fonaments de l'economia feminista.²

L'economia feminista i la sostenibilitat de la vida

Les economies feministes han estat un caldo de cultiu entre moltes altres estratègies com són les economies social i solidària, economies populars, comunitàries i del bon viure per trobar alternatives a l'economia hegemònica de mercat que permetin anar cap a un canvi de paradigma on col·locar les persones al centre i no al capital.

Tot i això, cal dir que el camp de les economies feministes és divers i heterogeni, per la qual cosa per a aquest abordatge prendrem les reflexions de les economistes feministes de la ruptura³ i de la sostenibilitat

2 Alhora, alguns dels debats que comparteixo aquí són part d'una investigació molt més àmplia respecte als treballs de reproducció a FULLADOSA-LEAL, «Mujeres en movimiento: ampliando los márgenes de participación social y política en la acción colectiva como trabajadoras del hogar y el cuidado».

3 PÉREZ-OROZCO, «Crisis multidimensional y sostenibilidad de la vida».

La proposta de la sostenibilitat de la vida és una aposta per col·locar al centre les persones i no els mercats

de la vida,⁴ entenent que aquestes també poden dialogar amb les economies socials i solidàries⁵ per continuar la discussió.

La consideració de la sostenibilitat de la vida dins de les economies feministes no es planteja només com una forma de cobrir les necessitats materials, sinó que introdueixen aquells elements que romanen ocults, però que fan que una vida valgui l'alegria de ser viscuda. Aquest canvi d'enfocament implica desvetllar les falses dicotomies entre allò privat-públic, productiu-reproductiu, raó-emoció, lliscant a posicions que integren i amplien la noció de treball, considerant totes aquelles activitats històricament excloses com les tasques domèstiques i de cura.⁶

La proposta de la sostenibilitat de la vida és una aposta per col·locar al centre les persones i no els mercats, com a forma de generar un corrent de pensament o un canvi de paradig-

ma respecte de l'economia clàssica androcèntrica cap a una econòmica no monolítica, heterogènia i interdisciplinària.⁷

La centralitat de l'economia es troba a les persones i no als mercats, i això comporta un canvi en les necessitats. El que és interessant d'aquest nou marc analític és que, a través de la metàfora de l'iceberg, es proposa una ruptura amb el marc ortodox. En paraules de Matxalen Legarreta (1977), és un canvi de perspectiva, en què s'ha amagat part del que sosté l'economia, en què allò imprescindible és allò invisible.⁸

Aquesta tensió, que a més la veiem a la nostra quotidianitat, es forja entre la lògica del benefici i renda dels mercats i per altra banda les necessitats humanes elementals per a la nostra existència com són les cures. Col·locar les cures al centre suposa inexorablement establir un altre tipus d'organització social, on la conciliació de la vida laboral, familiar i personal

es perceben com un horitzó insostenible, apel·lant a la inviabilitat de conciliar dues lògiques amb objectius contraposats, que ens empenyen permanentment a mals arranjaments.⁹

Per tant, aquesta perspectiva no es basa tant en la conciliació sinó en un canvi d'enfocament i de paradigma al voltant de l'economia i les cures. No només tenir en compte les necessitats bàsiques com a forma de subsistència de la vida sinó també la que li atorga i dona sentit, que és la seva existència, interrelacionant la vida material —accions que de manera repetida resolen la pervivència— amb el món de la vida —aquestes que tenen un significat concret i la doten d'existència.¹⁰ El que volem dir és que el treball de subsistència, el que no passa pel mercat i per tant no té un valor econòmic, és en definitiva el que el sosté. És dir, l'espoliació del treball de les dones és un subsidi per a l'acumulació de capital.¹¹

Aquestes aportacions també han

4 CARRASCO, «La sostenibilidad de la vida humana: ¿un asunto de mujeres?».

5 OSORIO-CABRERA, «Modos de vida vivibles: Economía(s) Solidaria(s) y Sostenibilidad de la vida».

6 CARRASCO, «La sostenibilidad de la vida humana: ¿un asunto de mujeres?».

7 CARRASCO, «Introducción: hacia una economía feminista».

8 LEGARRETA, «El tiempo donado en el ámbito doméstico-familiar. Estudio sobre el trabajo doméstico y los cuidados».

9 Ídem.

10 Ídem.

11 FEDERICI, *Revolución a punto cero. Trabajo doméstico, reproducción y luchas feministas*.

La vida de les persones té dues dependències ineludibles, la que tenim entre els éssers humans i entre els altres éssers vius

estat nodrides per les propostes alternatives dins de l'activisme, el decreixement, l'ecologisme social; i des de l'àmbit acadèmic, com el postdesenvolupament; o des de la política aplicada com el bon viure o viure bé: «*sumak kawsay*» en quítxua a l'Equador i «*suma q'amanya*» en aimara a Bolívia, recollits a les seves constitucions.¹²

Tres conceptes clau de l'economia feminista

En resum, el que ens estan plantejant les economies feministes són tres principis fonamentals que tenen a veure amb:

1. La interdependència, és a dir, en desessencialitzar la vida, no caure en un lloc utòpic on podria existir una vida fora de les actuals relacions de domini o capital, sinó preguntar-nos sota quins altres criteris i ètiques es pot construir aquesta vida que mereix «l'alegria» de

ser viscuda.¹³ Aquesta nova perspectiva té a veure amb la ruptura de l'autosuficiència heteropatriarcal, on es manté sota la catifa la interdependència d'unes persones amb les altres al llarg de la nostra existència. És un canvi ontològic on es dona la materialitat de la vida i els cossos, comprenent que la vida és vulnerable i finita.¹⁴ I d'aquí es desprèn que cal una sèrie de circumstàncies i relacions que la facin possible.

2. L'ecodependència que implica abordar els límits del món on vivim, visibilitzant que els estem superant, prenent consciència de l'esgotament dels recursos que sostenen la vida, com planteja Yayo Herrero (1965). La vida de les persones té dues dependències ineludibles, la que tenim entre els éssers humans i entre els altres éssers vius —naturala.¹⁵ Pel que fa a la natura,

les persones obtenim aliments, aigua, recer, energia, minerals; i tanmateix des de les societats occidentals s'ha intentat posar un vel a aquesta ecodependència, és a dir, un abisme ontològic entre la vida humana i el planeta on es desplega.¹⁶

3. La política dels afectes, és a dir, la indissolubilitat de les dimensions materials i afectives de les necessitats; que permeti dinamitzar la dicotomia desig —més enllà del sosteniment/necessitat—; i remarcar la importància de la necessitat de cures com a pròpia de totes les persones al llarg de la vida i així qüestionar les relacions de poder i opressió entre famílies, grups i comunitats.¹⁷

Experiències situades de les economies feministes

Les experiències i pràctiques que es presenten tenen punts de trobada

12 PÉREZ-OROZCO, «Crisis multidimensional y sostenibilidad de la vida».

13 Ídem.

14 PÉREZ OROZCO, «Perspectivas feministas en torno a la economía: el caso de los cuidados».

15 HERRERO, «Ecofeminismo: una propuesta de transformación para un mundo que agoniza».

16 Ídem.

17 Marxa Mundial de les Dones per a la Carpa de les Dones, «Cadastre plurinacional d'experiències d'economia feminista i solidària la vida al centre».

La idea bàsica de la Mercada és fomentar el treball entre dones i fer aquests intercanvis tant de productes com serveis entre elles

i alhora divergeixen en alguns dels seus objectius. La selecció no és atzarosa ja que és important que es visualitzin com a experiències que responen tant a la transformació econòmica, sociocultural i de pensament per construir un nou paradigma alternatiu a l'actual model socioeconòmic.

La Mercada

La Mercada Feminista Uruguai neix el 2017 i és un espai d'activisme a les xarxes i una borsa de treball feminista. El grup de Facebook compta amb 10.883 integrants. Sorgeix des de dos moviments: un va ser quan Mariana Rodríguez, una de les promotores, vivia al Brasil i participava d'alguns grups de Sao Paulo i Paraná, on les dones ofereixen la feina i es fomenta el consum entre elles. I per altra banda, el 2016 es crea la pàgina del Moviment Feminista Uruguai on a través de diversos debats es comença a pensar com enfortir altres economies i generar alternatives. Així, ella i una altra companya donen inici al grup, on ara ja en són vuit les coordinadores.

La idea bàsica de la Mercada és fomentar el treball entre dones i fer aquests intercanvis tant de productes com de serveis entre elles. Es plantegen que atès l'actual sistema capitalista, neoliberal i patriarcal en què les dones i dissidències estan més excloses, calia crear alternatives que permetessin enfortir-se entre elles mateixes. Alhora, aquest espai és molt important perquè ha estat la porta d'entrada per a moltes altres dones al feminisme i a l'economia col·laborativa.

Al 2020 guanyen el premi Fortalecidas, impulsat per la Intendència de Montevideo (IM), amb el projecte «Feminismes per a la igualtat: eines per a la diversificació laboral de les dones i dissidències». Això va servir per realitzar la pàgina web¹⁸ i fer formació perquè les persones poguessin enfortir els seus projectes.

La formació feminista es donava de forma transversal als tallers que es van anar realitzant. Per al col·lectiu significa que les pràctiques d'economia feminista es basen a col·locar al centre les persones, enfortir i

dignificar el treball de les dones i les dissidències. Aquesta formació va permetre evidenciar que de vegades el que necessita aquesta persona per a l'autogestió és tenir una xarxa, no només de qui li compri el seu producte, sinó per a l'incentiu, per poder preguntar si el que pensa fer és per aquí o per allà i poder inspirar-se en la feina d'altres companyes. És important treballar l'autoestima com també el valor d'autogestionar-ne l'economia i ocupar l'espai públic. És a dir, generar una sustentació entre les dones i les dissidències perquè puguin estructurar els seus propis ingressos.

A partir de diverses reflexions, comencen a fer diverses preguntes perquè les persones puguin accedir al grup, ja que l'objectiu és que sigui un grup per a dones i dissidències, per tant no volien que entressin homes cis a formar-ne part. Al grup hi ha diverses regles d'ús que es van gestar del col·lectiu perquè compleixi amb els objectius pel qual va ser creat i n'hi hagi una cura. D'aquesta manera, van anar sistematitzant el que anava succeint dins del grup i així generant de manera intuïtiva i pràctica unes bones formes d'ús.

18 Veure: <www.mercadafeministauruguay.com>.

Un gran percentatge de dones i dissidències generen el seu ingrés mensual només dels intercanvis que generen a través de la pàgina de Facebook

Alhora l'espai virtual és un lloc de reflexió i debat dels productes i serveis que s'ofereixen, així com també un espai d'ajuda mútua entre les participants. En una ocasió una persona que feia sabatilles i treballava amb cuir, va generar un debat interessant dins del grup, algunes companyes des d'una perspectiva vegana van explicar la seva postura, donant eines i solucions i finalment la companya va optar per transformar aquest material en un altre que fos ecològic i reciclable.

Els mateixos projectes autogestionats o oficis es van relacionant i creant nous productes o nous treballs que es donen a partir del grup. Per exemple, si tens un negoci i necessites que facin la serigrafia d'una samarreta, o algú que faci fotos, o gestioni les xarxes socials. Les instàncies presencials són bàsicament les trobades de tallers, formació i fires.

La primera fira es va realitzar en la inauguració de la plaça de les Pioneres a la Trobada Feminista del 2020. En el moment hi ha un grup enfortit de firaires estables. Les fires es gestionen a través de trucades on les firants s'apunten. Fins ara han

pogut cobrir tots els espais amb les persones que s'hi han presentat.

Un altre projecte que estan desenvolupant és la gestió d'una cafeteria a la plaça Las Pioneras. Aquest projecte compta amb persones del grup que es dediquen a la gastronomia, a més del suport de les coordinadores del grup de Facebook. Això permetrà tenir un espai físic més estable tant per a la realització periòdica de les fires com un espai de *pick up* —recollir la mercaderia— de la Mercada i un espai de cures amb tot allò necessari —canviadors, jocs, cadires, taules... Aquest projecte està tenint suports tant d'altres col·lectius feministes, com des de l'economia social i solidària i Enlace —coworking públic de la IM— que les estan acompanyant en el procés.

La gestió econòmica del grup com del futur projecte de la cafeteria es dona a través d'alguns fons públics com s'ha esmentat i d'una quota mínima que se sol·licita a les firaires que són 100 pesos uruguaians —l'equivalent a 2,5€— i un producte per generar per a una cistella i rifar-la. La Mercada està pensada des d'una forta unitat de militància

i sosteniment, a més de generar pràctiques transformadores en allò quotidià, ja que un gran percentatge de dones i dissidències generen el seu ingrés mensual només dels intercanvis que generen a través de la pàgina de Facebook. Això implica que, a la pràctica, estan creant alternatives econòmiques.

Fira Agroecològica i Centre Cultural de la Dona a Butantã

La Fira Agroecològica i Centre Cultural de la Dona a Butantã,¹⁹ al Brasil, és una iniciativa autogestionada de productores. És un model de gestió col·lectiva que aplega la Xarxa d'Economia Solidària i Feminista (RESF Nacional), el Centre d'Economia Solidària de la Universidad de Sao Paulo i la Incubadora Tecnològica de Cooperatives Populares, coorganitzada per Front de Mulheres, grup derivat de l'Associação Nacional do Reggae, institució sense fins lucratiu. La seva visió és estimular, promoure i enfortir el lideratge femení, mitjançant reflexions i accions

19 Vegeu: <www.fadu.edu.uy>.

La reproducció de la vida és un tema polític i que posen al centre en la seva pràctica

basades en la participació, valorant l'economia solidària, la sostenibilitat i la comunitat.²⁰

La Fira es va iniciar el desembre del 2017, a partir de l'associació entre diferents organitzacions i la universitat, que va articular una xarxa de més de 60 productores d'aliments naturals i processats, artesanies, costura, productes d'higiene, entre d'altres, que tenen com a objectiu crear un espai autogestionat de comercialització, formació i cultural, a més de generar ingressos directes per a les dones i un accés directe entre productores i consumidores. Per això la reproducció de la vida és un tema polític i que posen al centre en la seva pràctica. Això vol dir que van crear un espai que cuida les persones, buscant la flexibilitat en les seves pràctiques, atès que les dones estan en relació amb altres cures. Un altre punt important va ser generar un espai acollidor per a les singularitats —monoparentals, caps de llar, sense accés a altres serveis

de guarderies— de les dones que hi participen com un espai per a la cura dels nens i nenes.

A partir del 2018 aquesta xarxa va passar a desenvolupar un esdeveniment mensual, obert a la població de l'espai de Viveiro II de l'Ajuntament de São Paulo, ubicat a Butantã, amb una assistència mitjana de 500 persones. L'esdeveniment, a més de la venda de productes, es va constituir com un espai de promoció dels principis i les pràctiques de l'economia solidària i l'agroecologia, realitzant l'acostament entre productors i consumidors i comptant a més amb una programació cultural que inclou tallers per a nens i adults, classes de ioga i actuacions musicals.²¹ Van comptar amb el suport del Fons Casa Socioambiental i alhora van estudiar la manera de mantenir i construir formes per a la seva viabilitat econòmica.

Això va implicar fer reunions setmanals entre l'equip coordinador de la fira i les productores, des d'on es van fixar els objectius específics se-

güents: a) enfortir la formació de les empreses productores per a la seva gestió col·lectiva i autogestionada; b) fer un estudi per proporcionar subsidis per a la viabilitat econòmica; i c) donar suport a la comunicació de la Fira.²² Les bases teòriques on es van recolzar van ser l'educació popular i l'economia solidària i dels feminismes de classe, de raça i rurals.

La crisi de la Covid-19 va tenir un gran impacte i va caldre reconfigurar la Fira perquè precisament la seva part important és generar un espai de trobada i presencial. Després de la quarantena s'han traslladat a un lloc més petit, però que van poder mantenir. La virtualitat va qüestionar també les hegemònies de les financeres i allò virtual, per la qual cosa han plantejat fer un sistema financer solidari, connectant amb una experiència d'un Banc Municipal comunitari i així poder generar un fons comunitari, mitjançant un camí entre la visió més anarquista per part d'algunes participants i de l'altra, poder utilitzar també els fons públics.

20 OLIVEIRA (et al.), «Liderança feminina em contexto de economia solidária – o caso da feira agroecológica e cultural de mulheres no Butantã».

21 ALVAREZ DE LAPORTE; PORTELLA, «Feira Agroecológica e Cultural de Mulheres no Butantã: Construindo autonomia e sustentabilidade».

22 Ídem.

Van començar sent un grup d'estudi fins arribar a autogestionar-se amb els seus propis recursos i així poder organitzar els salaris de manera col·lectiva

Desbordada: Cooperativa d'Economia Feminista

Es tracta d'un col·lectiu de dones xilenes que provenen de diferents disciplines, majoritàriament de l'economia, que van trobar-se en sentir la manca d'espais per pensar i actuar des d'una visió crítica i amb perspectiva feminista. Van començar sent un grup d'estudi fins arribar a autogestionar-se amb els seus propis recursos i així poder organitzar els salaris de manera col·lectiva, així com els temps i les formes de consum. També s'han sostingut per alguns fons subvencionats que provenen d'activistes més antigues que financen les més emergents.

Les línies que plantegen des del col·lectiu són per una banda la investigació, l'—auto—formació i la difusió de sabers i pràctiques que ajudin a entendre i transformar el món davant de la crisi permanent provocada pel sistema capitalista i patriarcal.

Alhora, en els seus recorreguts el tema de les cures les interpel·lava des de diferents dimensions i escales dins de la cooperativa, per la qual cosa van decidir posar-lo sobre

la taula. En primera instància com un concepte central que ha guiat la major part dels debats a l'Economia feminista en les darreres dècades, per tant ha estat present a les reflexions quotidianes de manera natural i orgànica. I en segona instància es fa present a les seves vides quotidianes: en la manera com es relacionen entre la cooperativa, en la forma en què s'intercuiden, la forma de treballar i tant en les postures polítiques com en les accions que es prenen al voltant dels processos de transformació social que existeixen avui a Xile.²³

Han creat diversos estudis i jornades, com també projectes. Quan passa l'esclat social de 2019 a Xile, ja feia dos anys que treballaven i havien realitzat un estudi sobre el sistema de pensions²⁴ que va ser molt usat i utilitzat fins i tot per les polítiques públiques. També van realitzar un moviment d'organitzacions vinculades a la cura des de les diferents lluites al llarg del territori: lluites mediambient-

tals, la defensa dels drets de treballadores de les cures, la sobirania alimentària, xarxes de resistència dissident i/o contra la violència masculista i patriarcal, lluita pel dret a la salut, habitatge, migració; defensa animal, proveïment cooperatiu, menjadors populars, entre d'altres. L'objectiu ha estat elaborar una cartografia anomenada «Cures en resistència: xarxes per sostenir la vida».²⁵

Per acabar, han organitzat una acció directa que va tenir a veure amb el procés constituent per fer incidència des d'aquest àmbit. Així sorgeix la *Declaració: Les cures i la sostenibilitat de la vida al centre del procés constituent*²⁶ que es troba a la seva pàgina web i també un Manifest de les cures.

Actualment estan en un moment de revisió i reflexió per continuar i no entrar en un procés de desmobilització que és també el que de vegades succeeix en aquests moviments.

23 LARRACILLA, «Necessitem posar la prioritat a les activitats de sostenibilitat de la vida versus les activitats d'acumulació».

24 COOPERATIVA DESBORDADA, «La crisis del sistema de pensiones chileno: una mirada desde la economía feminista».

25 Vegeu: <www.cooperativadesbordada.com>.

26 COOPERATIVA DESBORDADA, «Declaración: Los cuidados y la sostenibilidad de la vida en el centro del proceso constituyente».

Si bé les experiències compartides fan referència al sud global, aquests canvis i la necessitat d'impulsar bones pràctiques des de l'economia feminista es poden visualitzar en diferents parts del món

Alguns apunts finals

El que he volgut exposar al llarg de l'article és que tant des de l'activisme, els moviments socials i l'acadèmia crítica s'ha evidenciat que l'actual sistema econòmic ja no se sosté; la darrera crisi pandèmica ha reforçat i precipitat la seva transformació. Si bé les experiències compartides fan referència al sud global, aquests canvis i la necessitat d'impulsar bones pràctiques des de l'economia feminista es poden visualitzar en diferents parts del món.

Des de Sindillar²⁷ estem creant un projecte nou per visibilitzar altres formes d'organització al voltant de les cures. Hem pogut contactar amb dones cuidadores d'Àustria i Hongria que estan plantejant formes de cooperativisme per sostenir tant les economies com els afectes i la salut mental, que tant afecta les dones en aquest tipus de feines. Com plantejaven la Desbordada, és urgent començar per les autocures.

En aquest sentit, les experiències compartides s'enfoquen a generar

espais, visibilitzar i transformar la matriu del sistema a favor de la reproducció de la vida, enfocant-se a anar més enllà de la falsa dicotomia entre capital/vida. ■

27 Vegeu: <www.sindillar.org>.

■ Bibliografía

ÁLVAREZ DE LAPORTE, Ana Luzia; PORTELLA KRUPPA, Sonia María. «Feira Agroecológica e Cultural de Mulheres no Butantã: Construindo autonomia e sustentabilidade». 1º Congreso de Cultura y extensión de la Universidad de San Pablo, 2021.

CARRASCO, Cristina. «Introducción: hacia una economía feminista». A CARRASCO, Cristina (ed.). *Mujeres y economía. Nuevas perspectivas para viejos y nuevos problemas*. Barcelona: Icaria, 1999.

CARRASCO, Cristina. «La sostenibilidad de la vida humana: ¿un asunto de mujeres?». A *Revista Mientras tanto*, núm. 82, pàg. 3-22, 2001.

FEDERICI, Silvia. *Revolución a punto cero. Trabajo doméstico, reproducción y luchas feministas*. Madrid: Traficantes de sueños, 2013

FULLADOSA-LEAL, Karina. «Mujeres en movimiento: ampliando los márgenes de participación social y política en la acción colectiva como trabajadoras del hogar y el cuidado». Tesis doctoral en Psicología Social, UAB, Barcelona, 2017.

HERRERO, Yayo. «Ecofeminismo: una propuesta de transformación para un mundo que agoniza». A *Cuadernos Mujer y Cooperativismo*, núm. 8, pàg. 74-80, 2006.

LARRACILLA, Denisse. «Necesitamos poner la prioridad en las actividades de sostenibilidad de la vida versus las actividades de acumulación». A *Revista Planeo*, núm. 48, 2021.

LEGARRETA, Matxalen Iza. «El tiempo donado en el ámbito doméstico-familiar. Estudio sobre el trabajo doméstico y los cuidados». Tesis doctoral Universidad del País Vasco, 2012.

OLIVEIRA BARBOSA, Lucyana (et al.). «Liderança feminina em contexto de economia solidária – o caso da feira agroecológica e cultural de mulheres no Butantã». A *Conjecturas*, vol. 22, núm. 2, 2022.

OSORIO-CABRERA, Daniela. «Modos de vida vivibles: Economía(s) Solidaria(s) y Sostenibilidad de la vida». Tesis doctoral en Psicología Social, UAB, Barcelona, 2017.

PÉREZ OROZCO, Amaia. «Perspectivas feministas en torno a la economía: el caso de los cuidados». Madrid: Consejo Económico y Social, 2006.

PÉREZ OROZCO, Amaia. «Cadenas globales de cuidados: preguntas para una crisis» [en línea]. A *Diálogos*, núm. 1, pàg. 10-17. Disponible a: <www.mueveteporlaigualdad.org>.

PÉREZ-OROZCO, Amaia. «Crisis multidimensional y sostenibilidad de la vida». A *Investigaciones feministas*, núm. 2, pàg. 29-53, 2012.